

Mítoszok és kultúrák

A világkép pszichológiai szerepe az emberi közösségek életében

Fontosságában az evolúció valamennyi egymást követő korszaka között a gondolat megszületése volt az egyetlen, ami nagyságrendben összehasonlítható a Föld létrejöttével vagy az élet megjelenésével – írja Teilhard de Chardin *Az emberi jelenség* című könyvében. (Budapest, Gondolat, 1973.) Az a körülmény, hogy a gondolkodás képessége tette az embereket arra, hogy új felismerésekre jussanak, ismereteiket tárolják és kicseréljék egymással, planetáris jelentőségű változásokhoz vezetett. A gondolat hatalmának következtében az ember fokozatosan leigázott és maga alá gyűrte minden nem emberi életformát, képessége vált arra, hogy az eszmék építményeivel és a tárgyi világ megváltoztatásával civilizációkat hozzon létre. Teilhard de Chardin szerint ez a változás olyan nagy és olyan drámai, hogy minden bizonyossággal látni lehetne az úrból. Egy marslakó számára, aki nemcsak a csillagsugárzásokkal képes elemezni, hanem a pszichikai jelenségeket is, a Föld legfőbb sajátossága nem a tenger kékje vagy az erdők zöldje lenne, hanem a gondolat foszforreszkálása – mondja.

Ki gondolná, hogy ez a kozmikus látomás, a gondolatoknál és az értelemnél a szellemi szférája, amivel a Földön az ember magát körülvette, elsősorban nem azért jött létre, s elsődlegesen nem azt a célt szolgálja, hogy az ember a természetet leigázza, maga alá gyűrje, hanem hogy megvédje magát azoktól a veszélyektől, amelyekkel ebben a számára idegen világban meg kell küzdenie. Még inkább, hogy megszabaduljon azoktól a félelmektől és kétségektől, amelyek a gondolkodással együtt megjelentek a fejében és a lelkeben.

A gondolkodás megjelenésével vált ismertté az ember számára, hogy milyen kegyetlen világban él, mennyi veszélynek van kitéve, s főként hogy milyen céltalan és értelmetlen minden világi erőfeszítése. Ezt a mostoha és veszélyekkel teli világot mindenképpen barátságosabbá kellett tennie. Szorongásának leküzdése, biztonságérzetének erősítése érdekében meg kellett teremtenie és szüntelenül újra kell teremtenie azt a szellemi univerzumot, amit mi az egyszerűség kedvéért civilizációnak vagy kultúrának szoktunk nevezni.

Hankiss Elemér, aki *Az emberi kaland* című könyvében (Helikon Kiadó, Budapest, 1997) kísérletet tesz az emberi civilizáció ilyen jellegű újraértékelésére, meggyőző érvekkel szolgál arra vonatkozóan, hogy a különböző hiedelmek és rituálék, mítoszok és vallások, filozófiák és műalkotások, gondolatok és eszmék, társadalmi és politikai intézmények kivétel nélkül mind azt a célt szolgálják, hogy elviselhetőbb tegyék a világot az ember számára és oltalmazzák az életét. Mert azzal együtt, hogy az ember a természetet leigázza és a világ erőforrásait a kihasználására tör, olyannyira törékeny, sebezhető (nemcsak fizikai léteben, hanem sokkal inkább lelkületében), hogy egy zárt univerzumot kell teremtenie maga körül, amelyben valamelyre otthon érezheti magát, és védve érezheti magát az élet veszélyeivel és kétségeivel szemben.

Hankiss gondolati felvetése alapján, de más megközelítésből, a lélektan szemszögéből járjuk egy kicsit körül ezt a kérdést. Lássuk, hogy az a makacs és gyakran kétségbeesett erőfeszítés, amellyel az emberi közösségek megpróbálnak értelmet és biztonságot keresni a maguk számára, milyen kelepceket állít, hogy a létrehozott szellemi védőszféra, ami voltaképpen nem más, mint egy virtuális valóság, milyen esélyeket kínál a probléma megoldására.

Azt, hogy milyen elevenbe vágó kérdésekről van itt szó, Hankiss sem rejti véka alá, hiszen könyvében többször és nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a kultúra (a „nooszféra”,

ahogyan ő nevezi) nem luxus, hanem élet-halál kérdése az ember számára. „Az emberiség elveszett volna, ha nem lett volna képes szimbólumok bonyolult rendszereivel körbevenni és megvédeni önmagát” – írja. Eből a nézőpontból kétségkívül új arcát mutatja felénk az emberi civilizáció története, az a drámai küzdelem, az a lázas tevékenység, amellyel az emberek elhatárolták magukat a világtól, a „halál völgyé”-től, s megpróbálta kizárni a szorongást és a kétségeket az életből.

A kultúra, ez a szimbolikus kozmosz, amelynek az a legfontosabb funkciója, hogy elviselhetőbb és otthonosabbá tegye a világot, kizárólag az ember sajátja. Létrehozásának és fenntartásának oka abban a fé-

lemben rejlik, ami ősi élménye a sötét és üres világégyetemben élő, fennmaradásáért küzdő emberiségnek. Az analitikus pszichológia a születési traumát állítja párhuzamba ezzel az ősi félelemmel. Ezt tartja a kultúráképződés legfontosabb mozgatóerejének, amennyiben az ember afféle szellemi védőburkot létrehozásával igyekszik kárpótolni magát a méhen belüli állapot elvesztett biztonságáért.

Ernst Becker, akit Hankiss idéz a könyvében, *A halál tagadása* című munkájában túllép ezen a hipotézisen. Szerinte az emberi civilizáció kialakulásában többről van szó, mint pusztán a szorongás leküzdéséről és a biztonság kereséséről. Becker szerint az emberi élet és civilizáció legfőbb hajtóereje a halhatatlanságra való törekvés, vagy legalábbis a halálfelelem legyőzése.

A törékeny, védtelen ember számára a gondolkodás megjelenése óta a halál végzettségűsége, az elmúlás rettenete jelenti a legnagyobb terhet. Ahhoz, hogy hite és ereje legyen az élethez való küzdelemhez, kétségbeesetten arra kell törekednie, hogy valahogyan igazolja ön maga létét. Értelemmel teli szerepekre van szüksége, hogy megelégedezzen törékenségeről, védtelenségeről, mulandóságról és a lét ürességéről. A társadalmi státusok és szerepek, a szokások és viselkedések, a munka, amelynek révén valmit létrehoz, vagy javaiban gyarapszik, önnön szemében értékessé és értelemtelivé teszik erőfeszítéseit.

Igen, minden kultúra az emberi élet jelentőségének a mítosza, az értelem dacos küzdelme az ürességgel, a kaósszal, a halállal szemben. A hősieségnek ez a programja azonban, amely bár nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az ember az életet el tudja viselni, önmagában véve nem egyéb mint öncsalás. A kultúra segít elfelejteni félelmeinket, ha hagyjuk, hogy orunknál fogva vezesszen bennünket. „Civilizációnk az élet értelmének, a szabadságnak, az emberiség fontosságának és halhatatlanságának káprázatos tűzijátéka. Ámítás és önámítás, de segít nekünk élni egy olyan univerzumban, amelyben ezenkívül lehetséges, hogy nincs értelem és nincs szabadság, és az emberi lét végtelenül esendő és mulandó” – írja Hankiss összegezve Becker gondolatát.

Úgy tűnik, ez minden kulturális programozásra érvényes. Mindegy, hogy milyen eszmék, értékek mellett állunk ki, milyen rendezelvet használunk, s mennyire figyelmeztet vagy mániákus a buzgalmunk. Van, akinek könnyebb megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy az embernek valamilyen hivatása van az univerzumban, hogy az élethez hozzátartozik a hősies küzdelem, noha annak végső célját nem ismerjük. Mások a hitben találnak választ életük triviális, mindennapi kérdéseire építőre, mint az élet és halál végső kérdéseire. De vannak olyanok is, akik semmi ilyesmi nem hisznek, akik úgy gondolják, hogy rajtuk áll, mihez kezdenek életükkel, amely a halál beálltával semmivé lesz örök időkre.

Mindegy, hogy melyik konklúzióval értünk egyet. Akárhova sorolunk is be, a gondolatok és eszmék magasra tornyosuló építményét az idő egyszer kikezdi, és eljő a pillanat, amikor a társadalmi rendszer megrendül, amikor a szellemi védőpajzs többé már nem nyújt megfelelő védelmet a kaósszal, az értelemnélküliség veszélyével szemben. Az ilyen állapot rosszabb minden lázálomnál. Mert minden jobb az értelemnélküliség veszélyénél. Minden jobb, mint tehetetlenül vergődni és szembenézni az élet szívszorogató értelmetlenségével.

Azokat a traumákat, amelyek a kultúrák hanyatlásából adódnak, az ember nem tudja kivédeni. Az értelem nyugtalanul fáradozik a dolgok magyarázatán, a titkok megfejtésén, közben minden nagy felfedezés és felismerés drámai hatással jár, lerombolja a biztonságos nyújtó korábbi világkép alappilléreit.

(Folytatása a 9. oldalon)

PAP JÓZSEF

Kerti genez

Béci barátom

*Porzók és bibék
rejtett önkívületén
méláz egy szatír.*

CS. SIMON ISTVÁN

A nyesett halomnál

*Töpreödött is
még az aljra néző
nyesett halomnál
mintha kibillenne
az út...*

*Bevakult tükörhént
hályogosodik
a lebontott tanya
omlatja fala.
Rá vagy felé
ugyan ki néz?
Mintha az út
kibillenne
s közben
a lebontott tanya
fala
mind jobban pókossodik
és pereg róla a mész.*

Mítoszok és kultúrák

A világkép pszichológiai szerepe az emberi közösségek életében

(Folytatás a 7. oldalról)

A világ fokozatos megismerésével az új tudás következtében a szellemi védőszféra szükségképpen megszűnik, sokszor az egész virtuális valóság füstté és köddé válik. Ilyenkor a pszichikai sokkhatás következtében súlyos társadalmi és szellemi válság alakul ki, ami nemcsak az egyedi emberek életének értelmét teszi kérdésessé, de akár magának a közösségnek a pusztulását is eredményezheti.

Van itt még valami, ami végsőig drámaivá teszi az embernek azt a fáradozását, hogy gondolatilag fölépítsen és berendezzen a maga számára egy értelmes világot. Miközben azon fáradozik, hogy megvédje magát a szorongástól, az élet érték- és értelemszűkülésétől, és a hit, a szimbólumok, az eszmék sokaságából megkonstruálja a maga szellemi védőpajzsát, maguk az életet védő fikciók is a szenvedés forrásaivá válnak. Illúziók nélkül nem lehet megenni, ugyanakkor önámítással sem lehet a világ gondjaira megoldást találni. A vallás például sokáig a legbiztonságosabb védőszférát jelentette nemzedékek számára, végül is azonban nem hozta meg az emberi boldogságot. Egyfelől az ember nem tud megenni illúziók nélkül, másfelől ahhoz, hogy megszabaduljon a terhes örökséggé váló buhoságtól, előbbre jusson a világ és önmaga megismerésén, ismételten le kell rombolnia illúzióit.

A korábbi történelmi korok embere szellemi lényekkel, istenekkel, angyalokkal, démonokkal népesítette be a világot. A modern természetudományos világkép szemben áll a hit tételeivel. A védőszentek és a jóakarató angyalok sokasága helyett, akik a szeretet és a gondviselés reményével töltötték ki az ember lelkét, ismét az érzéketlen, rideg és félelmetes világmindenséggel kell szembenézni. A racionális ész nem fér össze azzal a feltételezéssel, hogy egy olyan

legfőbb lény teremtette a világmindenséget, aki cselekvően nyúl bele a természetbe, a történelembe, minden ember személyes életébe, akihez fohászkodhatnak az elesettek, aki értelmet ad az ember földi életének. A modern kor embere másféle hiedelmekkel, eszmékkel, tárgyakkal, rítusokkal próbálja elhitetni magával, hogy fontos szerepe és küldetése van ezen a világon. Mindenekelőtt a szabadság és a humanizmus nagy eszményeiben vélte megtalálni az új világkép szilárd tartópilléreit.

A XX. század folyamán azonban – gondoljunk csak a világháborúkkal járó mérhetetlen emberi szenvedésre és pusztulásra – az ész és a humanizmus teljes csődöt mondott. Az ember által racionálisan gondolt új világrend összeomlott, épp olyan csalóka illúzióknak bizonyult, mint a görög istenek vagy a keresztény világ számára a jótékony angyalok. Kitűnt, hogy a modern világkép is attól a kívánságtól indítatva jött létre, hogy az értelemmel minden megmagyarázható, a humanizmussal pedig minden rossz megváltoztatható, ami sajnos, nem vált valóra.

Korunk emberét a teljes bizalmatlanság és tanácstalanság jellemzi. Sokan úgy vélik, hogy ismét egy átmeneti korszakban élünk. A modern civilizáció hanyatlásnak indult, ennek következtében az ember ismét céltalanul bolyong egy kietlen és reménytelen világban. Minthogy meg van fosztva az életet oltalmazó buroktól, mind többen veszít el azonosságukat és méltóságukat. Innen a fejtelenség mekvés a narkotikumokba, a szektákba, a nihilizmusba, az öngyilkosságba.

Az eszmék és hitek európai rendszerének hanyatlásával az ember ismét arra kényszerül, hogy változtatson gondolkodásmódján, új oltalmazó eszméket találjon a maga és az elkövetkezendő nemzedékek számára. Ahogyan a történelem során többször megismétlődött, a világképek összeomlását követően az emberiség fontos felismerésekkel gazdagodva lép előre a világ és önmaga jobb megértésének az útján, miközben úgy tűnik, hogy életének célját és értelmét illetően mind rezignáltabbá válik.

Dr. HÓDI Sándor